

KARAĐOZ-BEGOVA MEDRESA U MOSTARU

Alma OMANOVIĆ-VELADŽIĆ

UVOD

U drugoj polovini XV. i tokom XVI. stoljeća cijela teritorija današnje Bosne i Hercegovine ušla je u sastav Osman-ske države. U ovom periodu događale su se vrlo značajne društvene i kulturne promjene. Uspostavljen je novi način života koji se manifestirao u svim oblastima ljudskog djelovanja: književnosti, arhitekturi, muzici itd. Grade se džamije, mektebi, medrese, biblioteke, tekije, muvekithane, hamami, bezistani, hanovi, karavansaraji, imareti, česme, šadrvani, mostovi i drugi objekti, koji daju pečat novom načinu života i izgledu naselja. Možemo reći da su mektebi, medrese i biblioteke bili među glavnim faktorima u širenju orijentalno-islamske kulture u našim krajevima.

Pored niza džamija i mekteba, početnih vjerskih škola u kojima se sticalo temeljno vjersko znanje, naselja na višem razvojnem nivou imala su više obrazovnih institucija, kao što su medrese, koje su odgovarale današnjim srednjim školama i svojim učenicima omogućavale srednju, pa i višu vjersku naobrazbu. Zgrade medresa koje su podizane u Bosni i Hercegovini, odnosno na području Bosanskog ejaleta, građene su "po uzorima klasičnih osmanskih medresa". Među njima razlikujemo: zatvorenu

medresu, medresu u obliku slova «U» i u obliku slova «L». Pored ovih javlja se i «poseban tip izdužene medrese, kao i medresa-dershana, odnosno medresa bez internatskog dijela».¹ Bile su to dobro organizirane škole internatskog tipa koje su zadovoljavale potrebe tadašnjeg društva. Medrese svojim arhitektonskim izgledom i skladnošću čine umjetnički prostor koji pruža osjećaj spokojstva i smirenosti.

Sve navedene ustanove podizane su na inicijativu pojedinaca kao vakufski objekti. Ti pojedinci pripadali su različitim društvenim slojevima, među kojima su bili visoki državni funkcioneri, sandžakbezi, valije, vojvode i drugi. Iz vakufnama saznajemo i to da su vakifi medresa osiguravali sredstva za plaće muderrisu (profesoru), njegovom pomoćniku i poslužitelju, zatim stipendije, a nekad i hranu učenicima, često knjige za potrebe nastave, a obavezno sredstva za održavanje i popravak zgrade.² Jedan od najvažnijih motiva kojim su se rukovodili osnivači ovih ustanova bilo je snažno vjersko osjećanje, želja da se učini dobro i korisno djelo. U skladu sa ustaljenom praksom u osmanskim medresa-

1 Bećirbegović, Madžida, *Prosvjetni objekti islamske arhitekture, Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. XX.-XXI./1970.-71., Sarajevo, 1974., str. 285 (dalje: Bećirbegović, M., *Prosvjetni objekti*)

2 Ibid., str. 277

ma i u medresama Bosanskog ejaleta, nastava je izvođena na tradicionalni način, uspostavljen još u Nizamiji³, a donekle modificiran u skladu sa potrebama Carstva i sklonostima muderrisa koji su bili nosioci obrazovnog procesa.⁴

U medresama su se u načelu izučavale i *tradicionalne* i *racionalne* discipline. U *tradicionalne nauke* (el-ulum el-naklijja) spadaju: tefsir, hadis, arapski jezik, fikh i usuli-fikh, dok u *racionalne nauke* (el-ulum el-aklijja): logika, filozofija, matematika i medicina. Iako je nastavni program bio iniciran individualnom željom vakifa, on je bio u saglasnosti sa tradicijom obrazovanja. Medrese su stepenovane prema vrstu i nivou znanja koje su pružale studentu. Glavni metodi učenja u medresama bili su memoriranje (hifz), ponavljanje (i'adah), razumijevanje (dirajah), diskusije (mudhakarrah) i prepisivanje bilješki (kitabah).⁵

Veliki vakifi koji su djelovali u Mostaru u XVI. stoljeću, poput Muhamed-bega (Karađoz-bega), Čejvan-ćehaje, Koski Mehmed-paše, Nesuh-age Vučjakovića, Derviš-paše Bajezidagića, svoje vakufe ostavljali su na dar narodu, gradu, odnosno Bosni, ali i da bi sačuvali spomen o sebi i svom imenu. Zahvaljujući navedenim vakifima, u Mostaru su vrlo rano bile podignute prve medrese, tako da je ovaj grad u toku cijelog osmanskog perioda bio jedan od značajnih kulturnih centara u Bosanskom pašaluku. Osnovni cilj ovog rada je da pruži kompletniju sliku o Mostarskoj medresi, Medresi zaima hadži Muhamed-bega iz 1570. godine, poznatije u literaturi po imenu Karađoz-begova medresa. Zatim će biti riječi o nastavnom programu i predmetima koji su bili zastupljeni u njoj, muderrisima koji su predavali, učenicima koji su je pohađali te o biblioteci i prepisivačkoj djelatnosti, koja je bila razvijena unutar nje u to vrijeme.

3 Najčešće se spominje da je prva izgrađena medresa u islamskom svijetu Nizamija, koju ju Nizamul-Mulk, veliki vezir (u. 485./1092.), nakon dvogodišnje gradnje, podigao u Bagdadu 459./1067.

4 Kasumović, Ismet, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Mostar, 1999., str. 153 (dalje: Kasumović, I., *Školstvo*)

5 Karčić, Fikret, *Islamske studije na pragu 21. vijeka : Naslijede prošlosti i izazovi budućnosti*, Novi Muallim, god. II., br. 6./2001., Sarajevo, 2001, str. 5

1. MOSTARSKI VAKIF ZAIM HADŽI MUHAMED-BEG

Mostar je doživio zlatno doba i znatno se teritorijalno proširio u XVI. stoljeću, kad su u njemu živjeli i djelovali veliki vakifi, poput zaima hadži Muhamed-bega (Karađoz-bega), Koski Mehmed-paše, Čejvan-ćehaje, Nesuh-age Vučjakovića, Derviš-paše Bajezidagića i dr. te podignuti brojni islamski spomenici kulture. Može se reći da je Mostar bio važan centar islamske prosvjete, koji je dao više učenih ljudi, pjesnika i književnika. U Mostaru u XVI. stoljeću posebno mjesto po broju svojih zadužbina svakako zauzima ugledni vakif zaim hadži Muhamed-beg, poznatiji kao Karađoz-beg. Ovaj nadimak, kako predaja kaže, dobio je zbog svoje naočitosti (karađoz na turskom jeziku znači crnook). Rodom je iz Bijelog Polja kraj Mostara.⁶

Iz njegove vakufname saznajemo da je imao tri sina: Muhamed-bega, hadži Jusufa i Sulejman-bega,⁷ a iz jednog dijela natpisa na njegovoj džamiji u Mostaru vidi se da je bio brat velikog vezira Rustem-paše. Prijevod toga natpisa je: "Ovu časnu i uzvišenu džamiju podigao je – za vladavine najvećeg sultana, sultana Sulejman-hana, neka Bog uveliča njegove pobjede – dobrotvor hadži Muhamed-beg, sin Ebus-Seadetov a u vrijeme uprave gospodina dobrotvora brata, čestitog državnika i velikog vezira, tvorca reda na svijetu".⁸ U to vrijeme, u dva navrata je Rustem-paša bio veliki vezir (1544.-1553. i 1555.-1561.).

Zaim hadži Muhamed-beg svojim potomcima i društvu ostavio je veliki broj zadužbina u Mostaru, Konjicu, Blagaju i drugim mjestima Hercegovine i Bosne, o čemu nam svjedoči njegova vakufnama napisana u prvoj dekadi ramazana 977. godine po Hidžri, tačnije između 7. i 16. februara 1570. godine. Originali sačuvanih mostarskih vakufnama

6 Hasandedić, Hivzija, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Mostar, 2000., str. 13

7 Vidi: Mujić, Muhamed A., *Vakufnama zaima hadži Muhamed-bega (Karađoz-bega) iz 1570., Vakufname iz Bosne i Hercegovine : (XV. i XVI. vijek)*, Sarajevo, 1985., str. 164-165 (dalje: Mujić, Muhamed A., *Vakufnama zaima hadži Muhamed-bega (Karađoz-bega) iz 1570.*)

8 Mujezinović, Mehmed, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine : knj. 3 : Bosanska krajina, Zapadna Bosna i Hercegovina*, Sarajevo, 1998., str. 177-178

nalaze se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, a fotokopija ove i drugih mostarskih vakufnama iz XVI. stoljeća nalaze se u zbirci *Mostarske vakufname* u Orijentalnom institutu u Sarajevu (OIS). Navedenu vakufnamu preveo je Muhamed A Mujić i ona je, kao i mnoge druge, objavljena u knjizi pod nazivom *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV. i XVI. vijek)* u izdanju Orijentalnog instituta u Sarajevu (1985.).

Iz njegove vakufname također vidimo da se vakuf hadži Muhamed-bega sastojao od džamije u Mostaru, mesdžida u Potocima, tri mekteba – u Mostaru, Konjicu i Potocima, medrese, imareta i musafirhane u Mostaru, mostova u Konjicu, na Buni i dva na Lištici te po jednog hana u Mostaru, Konjicu, Čičevu i Potocima. Iz sredstava ovog vakufa sagrađen je i hamam u Blagaju. Mostaru je ovaj vakif podario i biblioteku, koja se nalazila odmah uz medresu. Vakif se pobrinuo za održavanje navedenih ustanova zavještanjem 42 dućana u mostarskoj čaršiji, 16 tabhana (kožara) blizu imareta, 6 mlinica i 2 stupe za valjanje sukna u selu Knešpolju, 8 mlinica i 2 stupe na izvoru Bune, nešto zemlje u Mostaru i Knešpolju i 400.000 osmanlijskih dirhema u gotovom.⁹ Utvrđeno je da je bio nazir (naglednik) radova na podizanju mostarskog Starog mosta između 1565. i 1566. godine.¹⁰

Zaim hadži Muhamed-beg umro je prije 1585. godine u Mostaru, o čemu svjedoči jedan izvor iz navedene godine u kome se on već spominje kao umrli,¹¹ a ukopan je u haremu svoje džamije.

2. KARAOĐOZ-BEGOVA MEDRESA U MOSTARU

2.1. Historijske činjenice

Osnivač ove medrese je ugledni mostarski vakif zaim hadži Muhamed-beg, po kome je građevina i dobila ime. Sagrađena je nešto prije 1570. godine, što saznajemo iz vakufname, koju

9 Mujić, Muhamed A., *Vakufnama zaima hadži Muhamed-bega (Karaođoz-bega) iz 1570.*, str. 161-162

10 Polimac, Abdulah, *Novi dokumenti o gradnji Starog mosta u Mostaru, Most*, br. 14-15, Mostar 1977, str. 113.

11 Original opširnog deftera *Live Hersek* za navedenu godinu nalazi se u Ankari, Tapu ve Kadastro Arşivi No. 484 (7), a kopije se nalaze u OIS (ANUBiH-OIS), br. 43, str. 144

je hadži Muhamed-beg napisao posebno za svoju medresu:

“Iz najčišćeg svog imetka i najboljeg od onog što je dobio, izdvojio stotinu hiljada dirhema, srebrenih, koji su u opticaju u tom momentu, i uvakufio ih te ih uručio svome muteveliji, određivši da se (ta svota) daje pod interes tako da se od svakih deset dirhema (datih pod interes) dobije jedanaest i ¼ dirhema.

*Odredio je da se od prihoda koji se dobije na taj način (isplaćuje) svakog dana dvadeset dirhema za održavanje nastave u medresi koju je vakif podigao u blizini svoje časne džamije; osam dirhema učenicima (medrese) koji stanuju u četiri sobe njegove (medrese); jedan dirhem vrataru (medrese); četiri dirhema muteveliji vakufa medrese te jedan dirhem za obavljanje dužnosti nazira (ovog vakufa)”*¹²

Navedena medresa radila je sve do 1918. godine. Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije bila je zatvorena do 1938., kad je ponovo otvorena i radila narednih sedam godina. Dakle, otvorena je neposredno pred Drugi svjetski rat i nastavila sa radom i tokom rata. Ni teške ratne neprilike nisu bile prepreka za njenu odgojno-obrazovnu misiju. Međutim, uspostavljanjem nove komunističke vlasti u Jugoslaviji, odnos prema vjerskim zajednicama drastično se promijenio nagore, tako da su se u nemilosti našle i vjerske škole. Odmah po okončanju rata i potpunog komunističkog preuzimanja vlasti, već 1945. godine zabranjen je rad ove medrese i ona nije djelovala sve do 1995. godine. U toku agresije na Bosnu i Hercegovinu zgrada je pretrpjela velika oštećenja od projektila upućenih s položaja srpsko-crnogorskoga i hrvatskih agresora, a naročito su oštećeni kupola, predvorje i šadrvan.¹³

Nakon agresije i *etničkog čišćenja*, odnosno genocida nad Bošnjacima, osjetila se duhovna praznina i potreba za vjerskom obrazovno-odgojnom institucijom u gradu na Neretvi. Došlo je do realizacije ideje obnavljanja rada ove medrese, tako da je u septembru 1995. godine bilo svečano otvorenje (obnavljanje rada) Karaođoz-begove medrese,

12 Mujić, Muhamed A., *Vakufnama zaima hadži Muhamed-bega (Karaođoz-bega) iz 1570.*, str. 170.

13 Omerdić, Muharem, *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima : (1992.-1995.)*, Sarajevo, 1999., str. 101

u prisustvu tadašnjeg direktora i predavača mr. Saliha ef. Čolakovića. U školskoj 1995./96. godini upisano je jedno mješovito (muško-žensko) odjeljenje, a nastava je održavana u prostorijama Udruženja ilmije, u avliji Mehmed Koski-pašine medrese. Nakon kratkog perioda, nastava je izvođena u prostorijama Darul-‘Ilma, vakufu dr. Mahmuda Tantawiya, a od školske 1997./98. pa do danas nastava se održava u novoj zgradi Čejvan-čehajina mekteba. Godine 2000. izgradio se i internat za potrebe ove medrese. Najviše je učenika iz Mostara, ali ih ima i iz Konjica, Jablanice, Prozora, Nevesinja, Gacka, Stoca, Čapljine te nekoliko učenika iz Gornjeg Vakufa. U potpunosti je preuzet plan i program Gazi Husrev-begove medrese iz Sarajeva. S obzirom da je sve veći interes za upis u navedenu medresu, naročito sa područja Mostarskog muftijstva, 16. septembra 2006. godine postavljen je kamen temeljac za novu zgradu Karadžoz-begove medrese.¹⁴ Ove godine, Karadžoz-begova medresa na čelu sa direktorom Šefkom ef. Tinjakom, proslavila je 450 godina svoga postojanja.

2.2. Osmanski tip medrese u obliku slova L

Karadžoz-begova medresa može se ubrojiti među one objekte koji čine tip tzv. male medrese asimetričnog tlocrta u obliku slova L, tj. svi njeni prostori formirani su u obliku slova L, sa skraćenim jednim krakom, tako da ona predstavlja tipičan primjer medresa u obliku slova L, koje su ujedno i najbrojnije u Bosni i Hercegovini. Medresa je izgrađena u dvorištu istoimene džamije, ali je postavljena periferno, tako da se prividno izdvaja u zasebno dvorište sa šadrvanom, a u suštini čini arhitektonsko-prostornu cjelinu sa džamijom i njenim dvorištem. Šadrvan služi i džamiji i medresi.

Medresa je dosta skromnih dimenzija, upravo onih koje su bile svojstvene medresama ovakvog tipa. Sastoji se od šest prostorija i hajata. Četiri manje služile su za stanovanje đaka, dok je jedna, znatno veća, bila namijenjena za učionicu (dershanu) u kojoj je održavana nastava.

14 Kadribegović, A., *Veliki dan za Mostar i Bosnu i Hercegovinu, Preporod*, br. 19/837 (1. oktobar 2006.), Sarajevo, 2006., str. 28-29

va. Najzad, šesta prostorija, izdužena i po površini manja od učionice, služila je za smještaj biblioteke.¹⁵ Svi prostori pokriveni su manastirskim svodovima, koji se približavaju formi kupole. Manastirski svodovi bili su primijenjeni kod prvih brusanskih medresa u pokrivanju i soba i trijema. Kasnije se sve više primjenjuje kupola, ali se manastirski svod ne odbacuje potpuno ni u klasičnom periodu osmanske arhitekture. Ovakve svodove nalazimo na turbetu i medresi Šemsi Ahmed-paše u Uskudaru, koje je gradio Sinan, a zatim na mnogim bibliotekama i mektebima u Istanbulu.¹⁶

Ova medresa građena je kao monumentalna građevina od obrađenog kamena. Svodovi su građeni od sedre. Osnovni izraz građevini daje horizontalno razvijena osnovna masa, sa nizom prozora, naglašena nizom kupolastih svodova i nizom dimnjaka, koji se izdižu iz kamina postavljenih u svakoj prostoriji. Kod ove medrese primijenjen je osmanski tip medrese sa kupolama, tako da su u njoj izgradnji sudjelovali osmanski graditelji.¹⁷ Na medresi postoji nekoliko zapisa, uklesanih ili bojom ispisanih, koji su veoma oštećeni i uglavnom nečitljivi. Ni jedan od njih ne odnosi se na gradnju objekta. Svi su pretežno vjerske sadržine ili, pak, označavaju datum posjete pojedinih ličnosti ovom zdanju, kao i druge manje važne pojedinosti i datiraju iz XVIII. stoljeća.¹⁸

2.3. Nastavni program

Iz vakufnama saznajemo da se u medresama na prostoru Bosanskog ejaleta uglavnom učio arapski jezik, tefsir (tumačenje Kur'ana), hadis (islamska tradicija), fikh (šerijatsko pravo), mantik (logika), hikmet (filozofija), usuli-fikh (osnove šerijatskog prava), kelâm (apologetika), a u okviru arapskog jezika: sarf (morfologija), nahv (sintaksa), meani i bejan (stilistika i retorika). Ne može se tačno

15 Stanić, Radomir – Sandžaktar, Meliha, *Konzervacija Karadžoz-begove medrese u Mostaru, Naše starine*, god. XI./1967., Sarajevo, 1967, str. 94. (dalje: Stanić, R.-Sandžaktar, M., *Konzervacija*)

16 Bećirbegović, M., *Prosvjetni objekti*, str. 308-309

17 Ibid., str. 309

18 Stanić, R.-Sandžaktar, M., *Konzervacija*, str. 91

utvrditi koliko su bili zastupljeni drugi predmeti koji se nagovještavaju u vakufnamama, ali je to, svakako, zavisilo od vremena i od značaja pojedine medrese. Nastavni predmeti bili su slični u svim medresama istog ranga, a razlike su bile samo u izboru muderrisa koji je odabirao udžbenik po kome je nastavni predmet i dobijao naziv.¹⁹

Prema navodima Abdullaha-Sidki ef. Riđanovića,²⁰ u ovoj medresi bili su zastupljeni nastavni predmeti: arapski jezik, logika, geometrija, ahlak (etika), hadis, akaid (apologetika), tefsir (egzegeza Kur'ana) i fikh (islamsko pravo u najširem smislu).²¹ Ti predmeti izučavani su na bazi izvora, poput: *Šerhu'l-Kafijeti* od Mula Džamija; *Hašijetu'* od Abdulgafura el-Larija; *Šerh Muhtesar Isagudžu* od Serahsija; *Es-Siradžije*, autora alima Ibni Ala'; *El-Veledije fi'l-adab* od Ahmeda ibni Muhammeda el-Konjevija; *Tarikatu'l-muhamedije* od Muhammeda pir-Alije, zvanog Birgili; *Kasidetu Ebi'l-Feth*, *Busti* i drugi.²² Red nastavnih predmeta bio je stalan, a predmeti su nosili ime stalnog udžbenika prema kome se taj predmet izučavao (*tedžvid*, *munija*, *halebija*, *durrijekta*, *multeka*, *mevkufati*, *bergivi šerhi*, *gulistan*, *kamus*, *veledije* itd.).²³ Izučavani nastavni predmeti i njihova težina svjedoče da ova medresa spada u rang srednje škole, koja je pružala jedno cjelovito obrazovanje u ono vrijeme.

Vrijeme koje bi se utrošilo u jedan nastavni predmet (jedan udžbenik) zavisilo je od muderrisa medrese, broja i sposobnosti njegovih

učenika. Nekad je za jedan nastavni predmet trebala jedna godina, a nekad i više, pa čak i cijele dvije godine.²⁴ Raspored predmeta u svim stepenima i njihovim nižim i višim dijelovima bio je tako zgodno raspoređen da je učenik, gdje bi god prekinuo školovanje u medresi, ponio sa sobom jednu prilično zaokruženu cjelinu vjerske naobrazbe, a mogao je lahko nastaviti u drugoj medresi ili kod drugog muderrisa.²⁵

Predavanja su održavana u deršhani, predavaonici, slično mektebima, a učenici su sjedili u više halki (krugova), radeći paralelno. Učenici su prelazili iz halke u halku neposredno po savlađivanju udžbenika, zavisno o individualnim sposobnostima i zalaganju učenika. Nastava je počinjala poslije sabah-namaza i bila je dvokratna.

Ne može se tačno odrediti koliko je trajala školska godina u pojedinim medresama. Obično, to je bilo od početka jeseni do početka ljeta.²⁶

2.4. Muderrisi

Kvalitet nastave zavisio je od više faktora, u prvom redu od obrazovnog nivoa muderrisa koji su predavali. Što su oni bili učeniji i što su bolji uspjeh u predavanjima postizali, i ugled medrese bio je veći.

U svojoj vakufnami, zaim hadži Muhamed-beg odredio je: "(Muderris) će predavati uopće svakom ko dođe (da sluša) neki predmet iz korisnih nauka koje nalaze svoju primjenu u životu (el-'ulum el-nafi'a el-musta'mala), a ako bude imao slušalaca (više), neće (ga) odbiti s vrata medrese".²⁷

Karađoz-begova medresa bila je jedna od vodećih mostarskih medresa. U nojoj svo vrijeme njenoga djelovanja predavali najveći mostarski znanstveni autoriteti, najčešće mostarske muftije.²⁸

24 Ždralović, Muhamed, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima, knj. I*, Sarajevo, 1988, str. 245. (dalje: Ždralović, M., *Bosansko-hercegovački prepisivači, knj. I*)

25 Ibid.

26 Čurić, H., *Muslimansko školstvo*, str. 119.

27 Mujić, Muhamed A., *Vakufnama zaima hadži Muhamed-bega (Karađoz-bega) iz 1570.*, str. 171.

28 Kasumović, I., *Školstvo*, str. 193.

19 Kasumović, I., *Školstvo*, str. 154

20 Hadži Abdullah-Sidki ef. Riđanović rođen je u Mostaru 1844. godine. Po završetku mektepskog obrazovanja, produžava sa učenjem u Karađoz-begovoj medresi. Učio je pred muderrisom muftijom Karabegom. Kao njegov *mulazim* (nastavnički pripravnik) bio je svjedok svih događaja o kojima govori njegova studija, koja je neka vrsta monografije o muftiji Karabegu, a ujedno i vjerni izvor svega što je zadesilo i Mostar i mnoge istaknute ličnosti toga vremena. Vidi: Nakičević, Omer, *Karabeg*, Sarajevo, 2001., str. 32-34. (dalje: Nakičević, O., *Karabeg*)

21 Ibid., str. 44

22 Ibid., str. 44-49.

23 Vidi: Čurić, Hajrudin, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo, 1983, 119-124. (dalje: Čurić, H., *Muslimansko školstvo*)

Prvi muderris ove medrese bio je mevlana Hasan,²⁹ kojega je vakif izričito postavio i odredio da ovu dužnost obavlja doživotno, o čemu nam svjedoči njegova vakufnama.³⁰ Iz raznih isprava saznajemo da su u ovoj medresi predavali slijedeći znameniti muderrisi: Jusuf, sin Muratov, njegov sin Mustafa Ejubović (Šejh Jujo),³¹ mostarski muftija do 1707. godine, zatim Ibrahim Opijač,³² sin hadži Ismailov, od

29 Rođen je u Mostaru nepoznatog datuma u prvoj polovici XVI. vijeka, prema nekim podacima preselio je na ahiret 1584.-85. godine u rodnom Mostaru, gdje mu je i dženaza obavljena. Potpisivao se Zijâi (Svijetli), sin Alije Mostarca, a prepisivači njegovih pjesama dodavali su i Čelebi, što znači učeni. Ostavio je dosta autobiografskih podataka u svojoj poeziji. Iako navodi kako je napisao cijeli divan, do nas je, koliko se zna, sačuvan tek manji dio njegovog opusa. Osim pjesme *Slučaj Šejha Abdurezaka*, koja je epskog obilježja, ostale pjesme su mu lirske. Pisao je na perzijskom i na turskom jeziku. U jednoj pjesmi Zijaija spominje i svoju ljubavnu priču u stihu *Varkah-u Gülsah*, ali nije pronađena. U njegovoj poeziji nailazimo na pjesnikova tumačenja same te poezije i njenih poruka, što je inače rijedak manir u toj vrsti književnosti. Vidi: Nametak, Fehim, *Divanska poezija XVI. i XVII. stoljeća*, Sarajevo, 1991., str. 37-41

30 "(Vakif) je odredio da dužnost muderrisa obavlja mevlana Hasan-efendija, sadašnji muderris, sve dok bude vršio nastavničku dužnost, u uobičajeno vrijeme učenicima – musteidima koji stanuju u sobama (njegove medrese)." Vidi: Mujić, Muhamed A., *Vakufnama zaima hadži Muhamed-bega (Karadžo-bega) iz 1570.*, str. 171

31 Mustafa Ejubović ubraja se među najistaknutije bošnjačke pisce na arapskom jeziku. Njegovo puno ime je Mustafa Jujo b. Jusuf b. Murad Ejjubizade el-Mostari el-Bosnavi. Rođen je 1651. godine u Mostaru, a 1677. godine otišao je na školovanje u Istanbul, na čuveno sveučilište Sahn-i Seman, i završava ga za četiri godine. U Istanbulu je napisao desetak djela te veći broj spisa iz gotovo svih oblasti. Napisao je i 27 kraćih i dužih rasprava, među kojima su najbrojniji naučni radovi iz logike i disputacije (13 djela), prava (6 djela). Dodatno je napisao rad iz perzijske leksikografije i metrike, dva djela iz dogmatike, te sastavio zbirku vazova. Pretpostavlja se, prema broju sačuvanih spisa, da je napisao više od 60 naučnih djela. Od 1692. godine postaje mostarski muftija. Vrijeme provedeno u Mostaru koristi za angažiranje u prosvjeti, na predavanjima, pisanju udžbenika i drugih aktivnosti. Umro je u Mostaru 16. jula 1707. godine. Vidi: Ljubović, Amir, *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*, Posebna izdanja, knj. XVIII., Sarajevo, 1996, str. 42-53.

32 Ibrahim Opijač je rođen u Mostaru 1678. godine. Njegovo puno ime je Ibrahim b. Šayh Hağğ Ismail b. Salih b. Ali Opijač. Nakon završenog mekteba, pohađao je neku nižu mostarsku medresu, a zatim Karadžo-begovu medresu, u kojoj je tada predavao muderris Šejh Jujo,

1707. do 1726. Nakon njega u Mostar za muftiju dolazi Mustafa-Sidki ef. Sarajlizade (Sarajlić),³³ koji je, uz muftijsko zvanje, predavao i u medresi do 1847. Poslije Sarajlićeve smrti, 1847. godine za mostarskog muftiju dolazi Mustafa ef. Mukizade (Mukić),³⁴ koji je također predavao u ovoj medresi i to sve do godine 1853. Potom, 1857. godine, dolazi kao muftija Mustafa-Sidki ef. Karabeg,³⁵ inače njegov učenik, koji je na toj dužnosti bio sve do austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine. U razdoblju od 1878. do zatvaranja medrese 1918. godine,

pred kojim je stekao i završio svoje obrazovanje. Nakon smrti svoga muderrisa, Ibrahim Opijač postaje profesor medrese, gdje je predavao arapski jezik i islamske nauke 1119. godine. Iste godine je napisao biografiju svoga muderrisa i postao staratelj njegove biblioteke kao vakufa. Vidi: Šabanović, Hazim, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima : (bibliografija)*, Sarajevo, 1973., str. 439-440

33 Mustafa-Sidki Hilmi efendija, po završetku univerzitetskog obrazovanja u Istanbulu, vraća se u domovinu i nešto kasnije biva postavljen za mostarskog muftiju. Bio je murid Abdurrahmana Sirrije, šejha oglavačke tekije. Hivzija Hasandedić navodi jedno njegovo kratko djelo bez naslova pisano na arapskom jeziku, a koje je sačuvano u prijepisu njegovog učenika po imenu Hasan, sin Mehmedov. Djelo tretira pitanje nauke, upravljanja državom i pokornost podanika vladaru, borbe za vjeru, dužnosti upotrebe oružja, postupaka s odmetnicima i nasilnicima, kao i rekviriranja hrane i drugih potrebština od naroda za vojsku. Vidi: Nakičević, O., *Karabeg*, str. 24-25.

34 Hadži Mustafa efendija (Mukizade) Mukić rođen je u Mostaru u drugoj polovini XVIII. stoljeća. Završio je Karadžo-begovu medresu u Mostaru. Jedan od muderrisa bio mu je i prethodni muftija, hadži Mustafa-Sidki ef. Sarajlić (Sarajlizade). Svoje školovanje nastavlja u Istanbulu, a po povratku u svoj rodni grad postavljen je za muderrisa Karadžo-begove medrese u Mostaru 1847. godine. Vidi: Nakičević, O., *Karabeg*, str. 25-27

35 Muftija Mustafa-Sidki ef. Karabeg potomak je stare i ugledne mostarske porodice Karabeg. Rodio se u Mostaru 1249. (1732.) godine. Bio je veliki prijatelj i promicatelj nauke, pa su se njegovim posredovanjem školovali mnogi Mostarci, a i otišli u Carigrad na specijaliziranje. U medresi je predavao sve vjerske predmete: tumačenje Kur'ana (tefsir), islamsku tradiciju (hadis), islamsko pravo (fikh), filozofiju islamskog prava (hikmeti-tešri), apologetiku (akaid), logiku (mantik) i književnost arapskog jezika. Vidi: Hasandedić, Hivzija, *Mustafa-Sidki ef. Karabeg : Mostarski muftija od 1857. do 1878. godine i okupacija Mostara, El-Hidaje*, br. 3-10, godina VII./1944., Sarajevo, 1944., str. 1-30 (dalje: Hasandedić, H., *Mustafa-Sidki ef. Karabeg*)

na ovoj medresi predavali su Mustafa Dizdar, Derviš Ljuta, Bešir Čolaković, Salih Alajbegović, Ibrahim Fejić, reisu-l-ulema. Medresa je zatvorena 1918. godine i od tada je djelomično služila kao stambena zgrada. Naime, i nakon zvaničnog zatvaranja, medresa je, na inicijativu Ahmeda ef. Karabega,³⁶ na izvjestan način nastavila raditi. Istina, više ne kao medresa, već kao katedra za tefsir i hadis na kojoj je, u periodu od 1922. pa do smrti 1942. godine, Ahmed ef. Karabeg držao javna predavanja iz tefsira i hadisa, i to svake godine od početka novembra do kraja aprila. Zimska predavanja održavana su u večernjim satima. Slušaoci ovih predavanja bili su uglavnom pripadnici mostarske uleme.³⁷

2.5. Učenici

Za učenike ove medrese koristio se naziv *musteid*,³⁸ što znači učenik. Karađoz-beg je za učenike svoje medrese koji su stanovali u njene četiri manje sobe izdvojio 8 dirhema i uvjetovao da budu lijepo obučeni, a ukoliko se nađu izvan Mostara, da im se obavezno osigura hrana i novac za izdržavanje.³⁹ Poslije proučavanja i savladavanja pojedinih predmeta, učenici su dobijali diplomu (idžazetnamu) od svog muderrisa, a ne od institucije. Idžazetnama je uvijek bila specifična jer se odnosila na odgovarajuće naučne discipline i odgovarajuće udžbenike. Zahvaljujući njoj, oni su, kao “svršeni teolozi, mogli biti postavljeni u sve vjerske službe kao imami, hatibi, mualimi, muderrisi u medresama, vjeroučitelji, kadije, muftije, pa čak i šejhu-l-islami”⁴⁰,

36 Hadži Ahmed efendija rođen je u Mostaru 1868. godine. Sin je mostarskog muftije hadži Mustafe-Sidki Karabega. Nakon završenog osnovnog obrazovanja, učio je u Koski Mehmed-pašinoj i Karađoz-begovoj medresi. Idžazetnamu (diplomu) dobio je od čuvenog mostarskog alima hadži Salih ef. Alajbegovića. Preselio je na ahiret u Mostaru 1942. godine. Vidi: Nakičević, O., *Karabeg*, str. 28-29

37 Hasandedić, Hivzija, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Sarajevo, 1980, str. 80

38 Musteid – nadaren učenik; korepetitor, stariji učenik koji pomaže ostalim učenicima u savladavanju gradiva

39 V. Mujić, Muhamed A., *Vakufnama zaima hadži Muhamed-bega (Karađoz-bega) iz 1570.*, str. 170-171

40 Ždralović, M., *Bosansko-hercegovački prepisivači, knj. I.*, str. 245-246

čime su dobijali ovlaštenja svojih muderrisa da i oni mogu drugom predavati. Neki od onih koji su završili medresu odlazili su na školovanje u Istanbul ili neke druge islamske centre na dalje školovanje. Mnogi od njih postali su poznati pjesnici ili su se istakli kao pisci u drugim književnim žanrovima. Oni šalju, odnosno donose sa sobom knjige koje ostaju u njihovom privatnom vlasništvu ili ih uvakufljuju u medresama i bibliotekama, čime su obogaćivali knjižni fond. Ovu medresu pohađao je veliki broj učenjaka, pjesnika i drugih velikana tog vremena. Halku muderrisa Mustafe-Sidki ef. Sarajlizadea (Sarajlića) pohađali su slijedeći učenici: Hadži ef. Husejn Manjga, koji je bio izvrstan poznavalac perzijskog jezika, munla Bešir ef. Čolaković, jedan od bibliotekara Karađoz-begove biblioteke, munla Mustafa ef. Oručević, dobar vaiz i uvažena politička ličnost i za vrijeme Turske i u vrijeme austrijske okupacije.

Među učenicima koji su dobili idžazetnamu pred muderrisom Mustafom ef. Karabegom, a kasnije postali i muderrisi ove medrese, bio je i hadži Abdullah ef. Riđanović, koji je napisao monografiju na arapskom jeziku o svom muderrisu Karabegu, obradivši detaljno njegov život, djelovanje i tragično umorstvo. Tu su i Ahmed ef. Dizdar, hadži Salih ef. Alajbegović, koji se posebno istakao kao metodičar i tumač, i drugi.⁴¹

2.6. Prepisivačka djelatnost

Osim navedenih aktivnosti, u ovoj medresi bila je razvijena i snažna prepisivačka djelatnost. U njoj su prepisivane knjige ne samo turskih, arapskih i perzijskih autora nego i pisaca Bošnjaka. Ovdje je nastalo više prijepisa različitih djela iz arapske gramatike i sintakse, zatim stilistike, komentara Kur’ana, teologije, prava itd. Uporedo s tim, muderrisi su, uz rad sa učenicima, napisali više vrijednih teoloških, filoloških i pravnih djela te komentara iz logike, stilistike i drugih u to vrijeme aktualnih disciplina. U znanstvenim krugovima posebno su poznata djela Šejh Juje i Ibrahima Opijača,

41 Nametak, Hasan, *Mostarska ulema zadnjih sto godina, Narodna uzdanica*, godina IX./1941., Sarajevo, 1941., str. 75-81

te pjesnički opus mevlana Hasana Zijaije, prvog muderrisa ove medrese.⁴²

Ibrahim ef. Opijač iz Mostara, u biografiji svoga učitelja Šejh Juje, piše da je "Šejh Jujo iza svoje smrti ostavio više od šezdeset ukoričenih knjiga, koje je sam prepisao, ne računajući njegova djela". U Karađoz-begovu medresu su prenesene i neke druge vakufske i privatne biblioteke iz Mostara. Vrijedno je spomenuti biblioteku Derviš-paše Bajezidagića, biblioteku Mustafe Ejubovića, čija se većina sačuvanih rukopisa danas nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, potom biblioteka Ibrahim-efendije Opijača, biblioteka Ali-paše Stočevića i druge.⁴³ Bosanskohercegovački prepisivači imali su historijsku ulogu u širenju knjiga pisanih arapskim pismom. Prepisivanjem su se bavili ne samo muderrisi, učenici (softe), imami, hatibi, mujezini, kadije i šejhovi, već i sultani, veziri, hodže i vratari, svi koji su bili pismeni i koji su poznavali jezike i literaturu. Uz većinu medresa postojale su biblioteke, pa je učenicima bilo omogućeno da prepisuju djela iz tih biblioteka.

Od njenog osnivanja, u ovoj medresi djelovalo je niz prepisivača: Muharem Halifa, sin Velijin (1625.), Ibrahim, sin Husejna Ljubuškalije (1635.), Jusuf Mostari (1643.), Salih (1646.), Sidik, sin Abdov, Mahmud i Ali Hlivnavi (1658.), Murteza, sin Hasanov (1675.), Ahmed, sin Saliha Mostarije (1706.), Muhamed, sin Šabana iz Zimlja (1711.-1712.), Muhamed, sin hadži Hasanov (1718.), Ahmed Mostarac (1727.), Hasan, sin Mustafin (1728.), Mustafa, sin Alije iz Popova (1734.), Ahmed, sin Husejna Mostarije (1734.-1739.), Mustafa (1735.), Muhamed, sin Salihov (1736.), Ahmed, sin Mustafin (1745.), Muhamed (1749.), Husejn (1760.), Mustafa, sin Omera Hadžalizadea (1774.), Salih, sin Ahmeda Krese (1826.), Mustafa, sin Muhameda Trklje Stočanina (1739.-1842.), Salih Hromić (1839.), Abdulah, sin Salihov (1851.), jedan anonim iz 1842. godine (OIS 2.049) i Salih, sin Bekira hodže Ismailhodžića (bez datuma prijepisa).⁴⁴

42 Kasumović, I., *Školstvo*, str. 193

43 Dobrača, Kasim, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, sv. I*, Sarajevo, 1963, str. XIII

44 Ždralović, M., *Bosansko-hercegovački prepisivači, knj. I*, str. 248.

Najistaknutije mjesto među ovim prepisivačima zauzima Ahmed, sin Husejna Mostarije. On je prepisao i dva Šejh Jujina djela i usporedio ih s autografima. U ovoj medresi prepisana su djela iz gramatike i sintakse arapskog jezika, prava, hadisa, disputacije, obredoslovlja, lijepe književnosti, leksikografije, stilistike i logike⁴⁵ i djela koja je, pored Šejh Juje, sastavio i Ibrahim ef. Opijač, a koja su u medresi služila kao udžbenici.

2.7. Karađoz-begova biblioteka

U periodu Osmanske vladavine u Mostaru je osnovano više biblioteka. One su u svoje vrijeme imale značajnu ulogu u širenju znanosti. Do knjige se u to doba teško dolazilo, jer sve do 1866. godine na prostorima današnje Bosne i Hercegovine nije radila nijedna štamparija u kojoj bi se štampale knjige na orijentalnim jezicima. Zbog toga su nabavljane knjige prepisivane i tako umnožavane. Kao što je već spomenuto, knjige su prepisivali i obrazovani i poluobrazovani ljudi. Svi ti manuskripti sada predstavljaju veliku vrijednost. Jer, pored raznovrsnosti materijala i bibliografskih podataka, mnoga sadrže i razne veoma važne zapise i hronograme, a neka i originalne radove naših ljudi koji su pisali i pjevali na orijentalnim jezicima. Među ovim rukopisima nalaze se i autografi domaćih pisaca.⁴⁶ Biblioteka je bila smještena u posebnoj prostoriji uz dersšanu. Obogaćivanjem s privatnim i javnim bibliotekama iz Mostara, u posjed ove biblioteke našli su se dragocjeni unikati i autografi nekih domaćih pisaca (Šejh Juje, Ibrahima Opijača i drugih).⁴⁷ Iz vakufname zaima hadži Muhamed-bega saznajemo da je, pored ostalog, uvakufio i slijedeće: "7 *mushafa* u kožnom povezu, kompletnih, onakvih kakvi se samo poželjeti mogu, napisanih u duhu pravila tedžvida, kaligrafski dotjeranih. Ovi primjerci su u cjelovitim džuzovima i u kožnim povezima čiji broj iznosi 30. Koristit će se za učenje u časnoj džamiji koju je on sagradio. (Isto tako) uvakufio je sljedeće: za-

45 Ibid., str. 249.

46 Hasandedić, Hivzija, *Muslimanske biblioteke u Mostaru, Anali GHB*, knj. I./1972., Sarajevo, 1972., str. 107 (dalje: Hasandedić, H., *Muslimanske biblioteke*)

47 Ibid., str. 108

vršeno djelo u jednom svesku (iz oblasti) tumačenja Kur'ana (tefsir) pod nazivom 'El-Kaššaf' od Muslihudina El-Havarizmija, poznat pod imenom 'Garullah el-allama'. Drugo savršeno djelo u jednom svesku, također iz (oblasti) tumačenja Kur'ana, čiji je autor El-Kadi el Bajdavi eš-Šafi'i, kao i djelo 'Šarh Šir'at at-islam' iz (područja) islamske tradicije (hadis) od mevlane Sejjida Ali el-Bursavije. Djelo iz područja arapskog jezika od šejha El-Ahtarije. Neka im svima Allah podari svoju milost!"⁴⁸

Također, vakif je odredio "da mutevelija čuva sva (navedena djela) i da ih daje jedino licima koja su u stanju da se njima služe (ehl), uz jak zalog i pouzdana jamca, i da on ovlasti lice koje će se brinuti o njima".⁴⁹

Biblioteka je zatvorena 1934. godine, kad je umro njen posljednji bibliotekar hadži Muhamed ef. Spahić. Poslije toga više nije otvorena, jer nije bilo odgovarajuće osobe koja bi se o njoj brinula. Nažalost, u to vrijeme iz nje su otuđena mnoga djela kojima se gubi svaki trag. Godine 1950. preneseno je u Gazi Husrevbegovu u Sarajevu više stotina rukopisa. Nekoliko rukopisa posjeduje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu (danas: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - HAZU), a neki najvredniji mostarski rukopisi nalaze se van granica naše države.⁵⁰ Također, tri rukopisa iz ove biblioteke posjeduje Arhiv Hercegovine u Mostaru.

3. ZAKLJUČAK

Karađoz-begova medresa imala je vrlo značajnu ulogu u razvoju školstva ne samo u gradu Mostaru, već i u njegovoj široj okolini. Nesumnjivo je da se i sada, nakon što je u Mostaru ponovo otvorena medresa sa imenom ovog velikog mostarskog vakifa, osjeća dubok trag višestoljetne tradicije Karađoz-begove medrese.

IZVORI I LITERATURA

1. Ankara, Tapu ve Kadastro Arşivi No. 484 (7); ANUBiH - OIS br. 43, str. 144.
2. Bećirbegović, Madžida, "Prosvjetni objekti islamske arhitekture u BiH", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XX.-XXI./1970.-71., Sarajevo, 1974, str. 223-364.
3. Čurić, Hajrudin, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983.
4. Hasandedić, Hivzija, *Muslimanske biblioteke u Mostaru*, Anali GHB, knj. I./1972., Sarajevo, 1972., str. 107-112
5. Hasandedić, Hivzija, *Mustafa-Sidki ef. Karabeg : Mostarski muftija od 1857. do 1878. godine i okupacija Mostara*, El-Hidaje, br. 3-10, god. VII./1944., Sarajevo, 1944, str. 1-30
6. Hasandedić, Hivzija, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Mostar, 2000.
7. Hasandedić, Hivzija, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1980.
8. Kadribegović, A., *Veliki dan za Mostar i Bosnu i Hercegovinu*, *Preporod*, br. 19/837 (1. oktobar 2006.), Sarajevo, 2006., str. 28-29
9. Karčić, Fikret, *Islamske studije na pragu 21. vijeka : Naslijeđe prošlosti i izazovi budućnosti*, *Novi Muallim*, god. II., br. 6/2001., Udruženje ilmijje Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2001., str. 4-12
10. Kasumović, Ismet, *Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Mostar, 1999.
11. Ljubović, Amir, *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja, knj. XVIII., Sarajevo, 1996.
12. Mujezinović, Mehmed, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine : knj. 3 : Bosanska krajina, Zapadna Bosna i Hercegovina*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1998.
13. Mujić, Muhamed A., *Vakufnama zaima hadži Muhamed-bega (Karađoz-bega) iz 1570.*, *Vakufname iz Bosne i Hercegovine : (XV. i XVI. vijek)*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1985., str. 159-168 i str. 169-171
14. Nakičević, Omer, *Karabeg*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2001.
15. Nametak, Fehim, *Divanska poezija XVI. i XVII. stoljeća*, Institut za književnost [et al.], Sarajevo, 1991.
16. Nametak, Hasan, *Mostaska ulema zadnjih sto godina*, *Narodna uzdanica*, god. IX./1941., Sarajevo, 1941., str. 75-81
17. Omerdić, Muharem, *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima : (1992.-1995.)*, El-Kalem, Sarajevo, 1999.
18. Polimac, Abdulah, *Novi dokumenti o gradnji Starog mosta u Mostaru*, *Most* br. 14-15, Mostar, 1977., str. 109-114
19. Stanić, Radomir-Sandžaktar, Meliha, *Konzervacija Karađoz-begove medrese u Mostaru*, *Naše starine*, god. XI./1967., Sarajevo, 1967., str. 87-100
20. Šabanović, Hazim, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima : (biobibliografija)*, *Svjetlost*, Sarajevo, 1973.
21. *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV. i XVI. vijek)*, knj. 1., Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1985.
22. Ždralović, Muhamed, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, knj. I.-II., *Svjetlost*, Sarajevo, 1988.

48 Mujić, Muhamed A., *Vakufnama zaima hadži Muhamed-bega (Karađoz-bega) iz 1570.*, str. 162-163

49 Ibid.

50 Hasandedić, H., *Muslimanske biblioteke*, str. 107